

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство культуры Республики Тыва

ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбиля»

РАССМОТРЕНО

На заседании МО ГЦ

Чигден Н.Д.

Протокол №1

От «30» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместителем директора по УВР

Монгуш Р.И.

от «2» сентября 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Дамба Н.Ю.

Приказ № 1

от «2» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

для обучающихся 6 класса

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна

Кызыл 2024

**Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөредилге программазы (6 КЛАСС)**

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

6 класстың “Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге ажылчын өөредилге программазын” Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (авторлары: Доржу К.Б, Сарыглар Ч.А., 2023ч) дүүштүр кылып тургускан.

ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырыңа өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылыңа хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылыңа өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-

чаянын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазасы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛGAЗЫ:

Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түннелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрээн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске

кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир киириштирип өөредир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Өөредилге планында «Төрээн (тыва) дыл» эртемин өөредиринге 6-гы класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнгөн.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (6 КЛАСС)

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ.

Өгбе дыл болгаш төрөл дылдар дугайында билиг.

Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Чугаалажып билири – кижиниң ниити культуразының бир кезии.

Диалог болгаш монолог, оларның хевирлери.

Чугаа чорудулгазының хевирлери.

Тодаргай болгаш элээрткен медээ.

Улуг каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Номчуурунун, дыңнаарының, чугаалаарының болгаш бижиириниң культуразы.

Тыва дылдың словарьлары.

Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва дээш о.ө., тайылбыр, орфографтыг словарьлар.

Морфология.

Морфология – грамматиканың бир кезээ.

Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкини.

Чүве ады.

Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери.

Тодаргай болгаш туугай чүве аттары.

Хуу болгаш ниити чүве аттары.

Чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлери.

Хевир тургузар кожумактарны шын бижири.

Чүве адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг арга, хурааңгайлаар арга)

Чүве адының морфологтуг демдектери. Чүве адының саны. Хамаарылга хевиринде чүве аттары.

Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бжири.

Чүве адының синтаксистиг хүлээлгези. Чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалы.

Адаарының падежинде чүве аттарының адалга болуру.

Орус дылдан үлегерлээн сөстөрнүң грамматиктиг хевирлерин шын бжири.

Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.

Демдек ады.

Демдек адының ниити утказы болгаш морфологтуг демдектери.

Демдек адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг аргалар, сөстүң катаптаанындан).

Шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттары.

Шынарның демдек аттары, оларның өйүндө, кошкадыр, күштелдирер чадалары, илередир уткалары (демдек адының хевир тургузар кожумактары).

Демдек аттарының темалыг бөлүктери: шынар-демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары.

Укталган, укталбаан демдек аттары.

Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези.

Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.

Сан ады, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери.

Сан адының тургузуу: бөдүүн, нарын болгаш катгышкан (составтыг).

Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмектээринин, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бжири.

Сан адының синтаксистиг хүлээлгези. Сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарыңга киржилгези.

Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бжири.

Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрнүң ажыглалы.

Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.

Кылыг сөзү.

Кылыг сөзүнүң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөстөрнүн уткалыг бөлүктери.

Кылыг сөзүнүң тургузуу.

Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрнүн тургустунары болгаш оларның шын бжилгези.

Кылыг сөзүнүң болур, болбас хевирлери. Болбас хевирнүн кожумактары.

Кылыг сөзүнүң эге хевирлери.

Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери болгаш оларның кожумактарының шын бжилгези.

Наклонение, ооң хевирлери.

Болуушкун наклонениезенин үелери, оларның кожумактары.

Кылыг сөзүнүң синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.

Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Наречиениң өске чугаа кезектеринден ылгалы.

Наречиелерниң бөлүктери: үениң, туруштуң, сорулганың, чылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.

Наречиениң тургустунары болгаш оларны шын бижири.

Наречиениң морфологтуг сайгарылгазы.

Ат орну – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Ат оруннарының бөлүктери.

Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири.

Ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазы.

Тест-айтырыглар

Чогаадыг-чурумал

Синтаксистиг грамматиканың кезээ болуру.

Сөс каттыжышкыны.

Сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөс.

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНЭЛДЕР

Бот-тускайлаң түннелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүгө өөренип турарының утказын (өөредилге ажил-чорудулгазынга болгаш сонуургалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүңгө хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

– российжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харыысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижиги төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүн үндезиннерин билири;

– төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонuurгалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонuurгалының болгаш билииниң деңнелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медеделдиг шилип алырынга белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдиң амыдыралынга өг-бүлениң ужур-дуказын медедеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

– назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажил-херөөнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажилдарны чорударынга киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш-ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин сиңгээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медеделин сайзырадыры, чараш чүүлдү сиңгээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезинерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажил-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерже өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр сиңгээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкараар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажилдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажилдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап сиңгээдириниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;

– чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;

– бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажил-чорудулганың сорулгазын салыр;

– ажил-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажилдарны тургузуп билир;

– сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап сиңгээдир ажилдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;

- өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандылары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүндө улам эки чедишкенин болурунун аргаларын сүмелээр;
- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билер;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедишкенин азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;
- сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;
- бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттырган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;

– бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскерттип билир;

– бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шиитпир хүлээп алырының болгаш өөредиглиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың меделердиг шиллелгезин боттандыраарының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– чүвөлөрни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвөлөрнүн болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;

– чүвөлөрни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;

– сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;

– сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;

– сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;

– сөзүглелде чуруп көргүскен болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;

– сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;

– сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;

– бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;

– чугула херек сөстөрни тодарадыр;

– электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданыышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;

– өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;

– словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонuurгалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзаажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;
- бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);
- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дургуржуп ап шыдаар;
- бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
- чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;
- чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележип шиитпирни үндүрер;
- өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- *эш-өөрү азы башкызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;*
- *маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;*
- *харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын медреселдиг ажыглаар.*

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түннелдер. 6 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- төрел дылдар дугайында тайылбырлаар;
- дириг болгаш өлүг дылдарның ылгалын тайылбырлаар;
- түрк дылдарны санап адаар;

Чугаа чорудулгазы болгаш ооң хевирлери

- кол болгаш элдээрткен медээни билип ап шыдаар;
- чүгүртү азы улуг-каралап, таныжып база шинчилеп-сайгарып номчуур;
- номчааны чечен чогаал сөзүглелин сактып бжиир;
- аас болгаш бижимел монологтарны, чугааның сорулга болгаш болуп турар байдалының (чериниң) аайы-биле аңгы-аңгы темаларга диалогтарны тургузар;

Лексикология болгаш фразеология

- тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказын тайылбырлаар – үлегерлээн лексика (ниити түрк, моол болгаш төвүт, кыдат, эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алыышкыннар).
- ниити ажыглалдың сөстөрүн ылгап билир болгаш чугаага ажыглаар;
- кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер, эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), неологизмнер, жаргоннарны ылгаар, сөзүглелден тывар;
- литературлуг дылды диалектизмнерден ылгаар;
- хуу аттарның янзыларын: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнерни ылгап билир, сөзүглелден тывар, чижектерге көргүзөр;
- орус-тыва дылдарда дөмейлешкек фразеологизмнерниң (быжыг сөс каттыжыышкыннарының) чижектерин айтыр, оларның синоним сөстөрүн тывар;
- фразеологизмнер-биле домактарны тургузар;
- үлегерлеп алыышкыннарның, кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүниң, фразеологизмнерниң бодунуң болгаш өскелерниң чугаазында чөптүг ажылаттынып турарын хайгаараар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы

- кылыг сөзүнүң наклонениелериниң кожумактарын, болуушкун наклониезиниң үе (эрткен үелер – шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг; амгы үелер – тодаргай болгаш тодаргай эвес; келир үе болгаш болгалак келир үе), кылыг сөзүнүң болбас болгаш немелде утка илередир хевирлериниң , наречиениң кожумактарын таныыр;

Морфология. Чүве ады. Демдек ады. Кылыг сөзү. Наречие. Ат орну

- морфологияның кол билиглерин тодарадыр;
- грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле тускай чугаа кезектерин таныыр (чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү);
- дузалал чугаа кезектерин таныыр;
- чүве адының грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (сан, падеж, хамаарылга хевири) аайы-биле; демдек адының утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (шынарның демдек адының чадалары) аайы-биле тодардыр;
- тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, хуу болгаш ниити чүве аттарын тодардыр;
- чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар;
- чүве адын саннарга, падежтерге, арыннарга өскертир;
- чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр;

- чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыын тайылбырлаар;
 - домакка чүве адының доора падежтериниң кожумактарын шын ажыглаар;
 - адаарының падежинде чүве адын адалга кылдыр ажыглаар, домакка кол сөс болурун билир;
 - тургузуунун аайы-биле бөдүүн, нарын (дефистеп, тудуштур, аңгы кылдыр бижиир) чүве аттарын ылгаар;
 - чүве адындан демдек адын тургузар;
 - укталган, укталбаан демдек аттарын; шынарның, хамаарылганың демдек аттарын тодарадыр болгаш чугаага ажыглаар;
 - шынарның демдек адының чадаларын (өйүнде, кошкадыр, күштелдирер), оларның уткаларын тодарадыр;
 - *-лыг, -зыг, -кыр, -кы* деп кожумактар болгаш оларның фонетиктиг вариантылары-биле демдек аттарын тургузар;
 - сан адын морфологтуг демдектериниң аайы-биле тодарадыр;
 - тургузуунун аайы-биле бөдүүн, нарын, каттышкан сан аттарын; утказының аайы-биле түң болгаш дугаар сан аттарын; чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттарын ылгаар, шын адаар болгаш бижиир;
 - тыва дылда хемчег илередир сөстөрни шын ажыглаар;
 - сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар, сан адының киржилгези-биле нарын сөстөр болгаш фразеологизмнерни тургузар;
 - чүве ады, демдек ады, сан адының синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
 - аттыг чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;
- Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:*
- *сөс тургузуунга болгаш сөс чогаадылгазынга алган билиглерин херек кырында ажыглаар;*
 - *фонетика болгаш шын адалга талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин чугаага херек кырында ажыглаар;*
 - *морфология талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин шын бижилгеге ажыглаар;*
 - *аттыг чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелерин башкының дузазы-биле тодарадыр.*
 - грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле кылыг сөзү, наречие, ат орнун өске чугаа кезектеринин аразындан ылгап таныыр;
 - кылыг сөзү, наречие, ат орнунун морфологтуг демдектерин болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
 - бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн, кылыг сөзүнүң болур, болбас хевирлерин тодарадыр;
 - кылыг сөзүнүң эге хевирин тодарадыр;
 - нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн тургузар, оларның канчаар тургустунганын тайылбырлаар;
 - чогаадылга кожумактары-биле кылыг сөстөрүн тургузар;
 - наречиени өске чугаа кезектеринден тургузар;

- кылыг сөзүнүн наклонениезин тодарадыр, ооң хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар;
- болуушкун наклониезинин үелерин тодарадыр: эрткен үе (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үе (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе)
- наречиенин бөлүктөрүн тодарадыр: үенин, туруштуң, сорулганың, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.
- наречиелерни тургузар, оларны шын бижиир;
- ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадыр: арынның, айтырыгың, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары;
- ат оруннарын өскерттир (сан, падеж, арын);
- тодаргай эвес ат оруннарын шын бижиир;
- *силер, болар* деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар;
- кылыг сөстөрүн, наречиелерни, ат оруннарын аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.
- кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;

Синтаксис

- кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөстү тодарадыр;
- домакта логиктиг ударениени тодарадыр;
- сөзүглелден бөдүүн домакты тывар; делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактарны чижектерге көргүзөр;
- чугаалаар сорулганың аайы-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын болгаш алгы домаан тодарадыр;
- бөдүүн домактың долу синтаксистиг сайгарылгазын кылыр; домак кежигүннеринин кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр;

–

Чугаа культуразы

- тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларын сагыыр.

6 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажилдар (хыналда ажил, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 13 шак.

Теория болгаш практика – 47 шак.

Ажыглаар өөрөдилге номнары:

1. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б.Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек. 2015ч.

2. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.
3. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2022ч. ООО Изд «Офсет» (электроннуг хевир)

Календарь тематиктиг план

6 класс

Неделяда 2 шак (чылда 68 шак)

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуусаазы	
			Болур уези	Херек кырында болганы
Дыл дугайында ниити билиглер 2 шак				
1	Дыл- харылзажырынын чугула чепсээ. тоорел дылдар болгаш огбе дыл дугайында билиг. Дириг болгаш олуг дылдар.	1		
2	Турк дылдар дугайында.	1		
5 класска ооренген чуулдеринге катаптаашкын 4 шак				
3	Фонетика болгаш орфоэпия.	1		
4	Лексика дугайында.	1		
5	Созуглелдер болгаш оларнын стили.	1		
6	Хыналда ажыл.	1		
Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы 9 шак				
7	Морфемика.Тыва дылда состун уткалыг кезектери азы морфемалар.	1		
8	Состун тургузуу.Состун дазылы,Торел сосстер.	1		
9	Дулей ажык эвес ун – биле тонген дазылга,ажык унден эгелээн кожумак	1		

	немежирге,дулей ажык эвес уннернин ыткыр уннер – биле солчуру.			
10	Чогаадылга кожумактары.Аттыг чуве аттарын, кылыг созун, наречиени тургузар кожумактар. Состун дозу.укталган,укталбаан.	1		
11	Хевир тургузар кожумактар: чуве адынын бичеледир, чассыдар кожумактары,демдек адынын чадаларынын кожумактары,кылыг созунун болбас хевиринин кюжумаа, кылыг созунге немелде утка киирер кожумактар.	1		
12	Оскертилге кожумактары:чуве адынын сан, падеж, арын кожумактары,кылыг созунун уе, сан, арын кожумактары.	1		
13	.Сос чогаадылгазы.Состун тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга.Хураангайлаар арга.	1		
14	Состун морфемниг сайгарылгазы.	1		
15	Хыналда диктант. “Чайгы арыгга”.	1		
Морфология 42 шак				
16.	Морфология – грамматиканын бир адыры.Тыва дылда чугаа кезектеринин болуктээшкини.	1		
17	Чуве адынын ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хулээлгелери.	1		
18.	Тодаргай болгаш туугай чуве аттары.	1		
19.	Чуве адынын темалыг болуктери.	1		
20.	Хуу болгаш ниити чуве аттары.	1		
21.	Чуве адынын чогаадылгазы.	1		
22.	Чуве аттарынын бичеледир,чассыдар хевирлери.	1		

23.	Чувe аттарынын саны.	1		
24.	Чувe адынын хамаарылга хевири, оон кожумактарынын шын бижири.	1		
25.	Улегерлеп алган чувe аттарынын хамаарылга кожумактарынын шын бижири.	1		
26.	Чувe адынын падежтери, оларнын грамматиктиг утказы, кожумактарынын шын бижири.	1		
27.	Чувe адынын морфологтуг сайгарылгазы.	1		
28.	Чувe адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1		
29.	Хыналда тест.	1		
30.	Диктант.	1		
31.	Демдек ады.Оон утказы болгаш синтаксистиг хулээлгелери.	1		
32.	Демдек аттарынын темалыг болуктери.Кижилернин аажы – чанын,мозу – будужун коргускен демдек аттары.Чувелернин янзы – буру ылгавыр талаларын коргускен демдек аттары.	1		
33.	Дириг амытаннарнын аажы – чанын , он-чузунун коргускен демдек аттары.	1		
34.	Демдек адынын чогаадылгазы: морфологтуг арга,синтаксистиг арга, состун катаптаанынлан тургустунары.	1		
35.	.Демдек адынын уткалыг болуктери.Шынарнын демдек аттары.	1		
36.	Шынарнын демдек адынын чадалары.Ойунде чада.Кошкадыр чада.Куштелдирер чада.	1		
37.	Хамаарылганын демдек ады.Укталган, укталбаан демдек аттары.	1		
38.	Демдек адынын морфологтуг сайгарылгазы.	1		
39.	Демдек адынга катаптаашкын.Демдек адын чугаага шын ажыглаары.	1		
40.	Хыналда ажыл.	1		

41.	Чогаадыг/ чогаадыкчы ажыл.	1		
42.	Сан адынын утказы.	1		
43.	Сан адынын тургузуунун болгаш утказынын аайы – биле болуктери.	1		
44.	Араб болгаш рим чурагайлар – биле айыткан сан аттарынын кожумактарын шын бижири.	1		
45.	Сан адынын синтаксистиг хулээлгези.	1		
46.	Сан адынын нарын состер болгаш быжыг сос каттыжышкыннары тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык состернин ажыглалы.	1		
47.	Сан адын чугаага шын ажыглаары. Сан адынын морфологтуг сайгарылгазы.	1		
48.	Хыналда ажыл.	1		
49.	Ат орну. Ат орнунун грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хулээлгелери.	1		
50.	Ат орнунун болуктери. Арыннын ат оруннары. Айтылганын ат оруннары. Айтырыгнын ат оруннары.	1		
51.	Тодаргай ат оруннары. Тодаргай эвес ат оруннары.	1		
52.	Чамдык ат оруннарынын саннарга, падежтерге оскерлири.	1		
53.	Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири.	1		
54.	Ат оруннарынын морфологтуг сайгарылгазы.	1		
55.	Ат оруннарынга катаптаашкын.	1		
56.	Хыналда диктант. «Монгуш Черзи»	1		
57.	Чогаадыг. «Мээн торел – болуум»..	1		

Чугаа чорудулгазынын хевирлери 7 шак			
58.	Чугаа чорудулгазынын хевирлери: чугурту номчууру, созуглелден кол мелээни тып номчууру, созуглелди сайгарып номчууру.	1	
59.	Созуглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы.	1	
60.	Номчааны чечен чогаал созуглелинин утказын сактып бижири.	1	
61.	Монологтун хевирлери. Чурумал. Тоожуушкун.	1	
62.	Угаап боданышкын. Дыл темазынга дыннадыг.	1	
63.	Диалогтун хевирлери: кылдыныгны боттарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.	1	
64.	Ч/с.» Монге отган чечектер»	1	
Катаптаашкын 4 шак			
65.	Катаптаашкын. Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы.	1	
66.	Морфология. Аттыг чугаа кезектери.	1	
67.	Ат орну.	1	
68.	Хыналда диктант.» Акыларым белээ».	1	